

Pavlikianların Tarihçesi, İnanç Esasları ve Pratikleri (History of the Paulicians, Principles of Belief and Practicals)

İskender OYMAK*

Abstract

Paulicianism is a heretic christian sect that emerged in the third century under the leadership of Paul who was from Sumeysat. The paulician church had reached a political and religious power in the VII. Century and rolled in the historical area. Until the date of the last XIX. Century, Paulicians that emerged in eastern Anatolia, central Anatolia and Balkans have left more traces. Paulicians had been characterized by Orthodox churches as heretic but they characterized themselves as a ecumanical church and Orthodox church. They rejected substantially the orthodox church rituals. They had qualified excessive love of the memories of Mary and saints as a idolatory

Key Word: Paulicians, Belief, Religious Practicals, Heretic church, Anatolia

Pavlikian kavramı ile ilgili olarak, Aziz Paul'un isminin referans alındığı veya Pavlikianların bizzat kendilerinin bu ismi Aziz Paul'un isminden çıkardığı¹ şeklinde rivayetler bulunmaktadır. Ancak, Conybeare, kelimenin *Pauliani*, Ermenice formunun ise *Pauliciani* olduğunu, bu isimlendirmenin de Aziz Paul'dan kaynaklanmadığını, köken olarak Samsatlı Paul'a dayandığını, hatta XIX. Yüzyıldaki Nice konsili kararlarında Paul'un taraftarlarının Pauliani olarak isimlendirildiğini belirtir².

* **Doç Dr.**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi. ioymak@firat.edu.tr.

1 Walter F. Adeney, M. A. D. D., *The Grek and Eastern Church*, New York, 1908, 217; Leon Arpee, *The Armenian Awakening, A History of Armenian Church*, 1820-1860, London, 1909, 63.

2 Fred. C. Conybeare, M. A., *The Key of Truth, A Manual of the Paulician Church of Armenia*, Oxford, 1898, Introduction, CV-CVII; Adeney, 217; Arpee, 63; Samsatlı Paul için Bkz: Henry Wace, D. D. and William C. Piercy, *A Dictionary of Christian Biography and Literature*, London, 1911, I, 845-846.

Pavlikianların önemli kaynağı olan “The Key of Truth” da Pavlikian veya Tonrakian şeklindeki isimlendirmeler yer almamaktadır. Onlar, kendilerini evrensel ve apostolik kilise olarak ifade etmişlerdir. Gibbon ile başlayan modern dönem bilginleri, Pavlikian isminden hareketle Konstantin Silvanus ve taraftarlarının kısmen Aziz Paul’a özel sevgi beslemeleri sebebiyle bu isimle ifade edildiğini belirtirler. Hatta Gibbon, Pavlikianların, Aziz Paul’a olan sevgileri, mektuplarına ve karakterine bağlılıkları sebebiyle ortaya atılmış olabileceği düşüncesindedir³. Burada Pavlikian isminin Paul ismi ile olan irtibatından ziyade hangi Paul ile ilişkili olduğu konusunda tartışma bulunmaktadır. Pavlikianların yazılı kaynaklarında Aziz Paul’un sözlerine çok yer vermeleri ve onunla olan irtibatı; ortaya çıktığı dönem ve coğrafya göz önünde bulundurulduğunda ise Samsatlı Paul ile ilgileri ön plana çıkmaktadır:

Ortodokslar tarafından Pavlikian isimlendirmesinin bu heretik zümreye verilmesi, isimden öte bir anlam taşımadığı kanaatindeyiz. Pavlikian kelimesi İngilizcede Paulician, Arapçada el-Bayalika şeklinde ifade edilir.

A. TARİHÇE

Pavlikianizm, tarihte ilk kez bu isim ile MS. VII. Yüzyılda, bu günkü Erzurum’un güney batısında Mananalı bölgesinde⁴ yaşamış heretik bir Hıristiyan mezhebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesudi, Pavlikian düşüncenin kurucusu olarak, ilk Antakya patriği Samsatlı Paul’u gösterirken, Pavlikianizm için, Hıristiyanlık, Mecusilik ve Mani dualizmi arasında orta bir yol tanımlaması yapmaktadır. Ayrıca nurlara saygı gösterme ve ibadet etme konusunda da orta yolu tuttuklarını belirtmektedir⁵. Ancak bazı kaynaklarda Pavlikianların, Maniheist fikirleri tenkit ettikleri, İsa ve Paul’un ateşli taraftarlarını tutucu görüşlerinden dolayı kınadıkları belirtilir⁶.

3 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Leipsick, 1829, X, 155.

4 Conybeare, *Introduce to The Key of Truth*, LXIX; Arpee, 63; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev: Fikret Işıltan) İstanbul, 1970, 190. Mananalı, şimdiki Tuzla suyu (Tercan’da) kenarında pavlikianların yurdu olarak bilinen Mananalı eyaletidir. Conybeare, burasını yanlış olarak bir Karaçoban’da bir de Mardalı adını taşıyan Tekman’da aramıştır. Conybeare, *Introduce to The Key*, LXIC.

5 Mesudi, Hüseyin b. Ali, *et_Tenbih ve'l İşraf*, Leyden, 1893, 151.

6 Gibbon, X, 156.

VII. Yüzyılın ortalarında bu mezhebe mensup Konstantin Sylvianus, Aziz Paul'u okuyarak ve onun fikirlerini kendisinin daha önce sahip olduğu fikirlerle harmanlayarak derinleşmiştir. O, bu şekilde özgün bir dualistik sistem kurmuş ve taraftar kazanmıştır. Konstantin, doktrinini Pontus ve Kapadokya'ya taşıyarak batının dikkatlerini üzerine çekmek suretiyle mezhebini 660 tarihlerinde teşekkül ettirmiştir. O, havariler ile ilgili çalışmaları ve dindarlığıyla taraftarlarını kısa sürede çoğaltmıştır. Ermeniler arasında yayılan Maniheizm gibi gnostik mezheplerin kalıntılarını kendi düşünceleri ile birleştirmiştir. Pontus ve Kapadokya'da bir çok Katolik, Konstantin'in fikirleri ile ya din değiştirmiş ya da geleneksel Katolik anlayışından uzaklaşmıştır. Yaklaşık 25 yıl bölgede etkili olmuş ve sonunda Bizans İmparatorluğu tarafından ölüme mahkum edilmiştir⁷.

Mesudi, Müslümanlar Doğu Anadolu'yu feth ettiklerinde Malatya, Samsat, Adıyaman ve İbrik kalesi çevresinde Pavlikianların pek çok Patriklerinin (bunlardan biri Karbeas) bulunduğundan bahsetmektedir⁸. Ancak bazı kaynaklar da bunun aksine Doğuda Bizans'ın zulmünden kaçan Pavlikianların büyük kitleler halinde Malatya Emiri *Amr ibn Ubeydullah*'ın arazisine göç ettiklerini ve burada Müslümanların saflarında Bizans'a karşı savaştıklarını belirtmektedir⁹.

Pavlikianlara karşı yapılan mücadelelerde Bizans'ın Erzurum bölgesinde çok zorlukla karşılaştığı, buranın zaman zaman temalık statüsünden çıkarıldığı veya elinden çıktığı ifade edilir¹⁰. Pavlikianların itaat altına alınmasından sonra doğu sınırını planlı bir şekilde ileriye almak mümkün olmuştur. Bu mutaassıp mezhep, içinde bütün önemli yolların geçtiği dağ silsileleriyle etrafı çevrilmiş vadinin mülkiyetini elinde bulundurduğundan Bizans için çok tehlike arz etmişlerdir. Bu sebeple Bizans tarafından Divriği (Tephrike) bölgesinde Pavlikianlara şiddet uygulanan Basileios, Divriği ile diğer bir çok kaleyi tahrip edip heretiklerin ordusunu mağlup etmiş, reisleri Khrisokheiros öldürülmüştür. Bölgedeki bir çok kaleyi tahrip edip, yağmaladıktan sonra, Malatya yoluna hakim olan Abara ve Darende'yi (Taranta) işgal etmiştir. Basileos, Fırat bölgesinde

7 Gibbon, X, 158-159; W. F. Adeney, 219; George Park Fisher, D. D., LL.D, *History of The Christians Church*, London, 1913, 162.

8 Mes'udi, *et-Tenbih*, 183.

9 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), Ankara, 1995, 149; <http://en.wikipedia.org/wiki/Paulicians>, 23.01.2009.

10 Honigmann, 50.

ilerleyerek Doğanşehir ve Samsat'ı ele geçirmiş, Malatya'yı almaya çalışırken ağır bir mağlubiyete uğramıştır¹¹.

Pavlikianlar için, Konstantin döneminden sonraki 150 yıllık dönem, Ortodoks Bizans İmparatorlarının zulüm dönemi olmuştur. MS. VII. Yüzyılda II. Justinian, IX. Yüzyılda ise I. Michael ve V. Leo döneminde bu heretik topluluğa, Ortodoks ismi taşımalarından dolayı, onları kurtarma ümidiyle eziyet edilmemiştir. Fakat daha sonra Pavlikianlara bir dizi Grek hükümdar zulmetmiştir. Özellikle, Ortodoks kilisesinin imajını yenileyen imparatoriçe Theodora, Pavlikian heretiklere çok acı çektirmiştir. Yunan tarihçilerinin kayıtlarına göre İmparatoriçe tahtta bulunduğu süre içerisinde 100 bin kadar Pavlikian mezhebi mensubunu; asma, çarmlıha germe, boynunu vurma, suda boğma şeklinde çeşitli yöntemlerle öldürtmüştür¹². Zaman zaman Bizans İmparatorları, Pavlikianlara yakın davranmış, onların problemleri konusunda orta yolu takip etmişlerdir. Dağlarda yaşayan savaşçı bir grup olan Ermeni Pavlikianlar, Müslümanlarla ittifak yaptıkları dönemde imparatorluğa sert davranmalarına rağmen bazı dönemlerde doğuda imparatorluğun en güvenilir koruyucuları olarak Müslümanlara karşı sınırı korumakla görevlendirilmişlerdir.

Ermeni kilisesinin bu heretik Pavlikianlara reva gördüğü zulüm, Yunanlıların yaptığı zulümden geri kalmamıştır. Ermeniler, Bizans'ın gücü ve etkisiyle, Torosların doğusundaki dağlık bölgelerde daha çok şiddet uygulamışlardır. M.S 719'da Tevin'de ki Ermeni Sinod'u, bunlar için "*ebedi ateşin aileleri ve şeytanın çocukları*" ifadelerini kullanarak sahip oldukları inançlardan nefret etme ve onlardan uzak durma kararı almıştır. Ermenistan'daki heretik Pavlikianlar, Ortodokslar tarafından zaman zaman kamçılanıp hapse atılmışlar, sahtekar olarak nitelendirilmişler ve işkencelere maruz bırakılıp öldürülmüşler, toplu halde evlerinden sürülmüşler ve köylerini tahrip etmişlerdir¹³.

Pavlikianlar, gnostik fikirlerinden dolayı Ortodoks kilisesi tarafından şehirlerde kendilerine uygulanan baskılar sonucu, Fırat boyunca dağ

11 Honigmann, 52; Amara ve Argaun (Arguvan) Paulikianlar tarafından Malatya Emirinin yardımıyla, Tephrike'den evvel kurulmuş olan ilk şehirlerdir. Abara veya Amara görünüşe göre, Tephrike=Divriği ile Taranta=Darende arasında bulunuyor ve belki de bu çünkü Emirköy'e (Arguvanın batısında Emerly) tekabül ediyordu. Honigmann, burasını Sivas'tan Malatya'ya Kuruçay vadisinden geçerek giden yola yakın, Hasan Patrik (Fethiye)'in kuzey doğusunda ve Arguvan'ın batısında bir yer olarak tanımlamaktadır. Honigmann, 53; Ostrogorsky, 221.

12 Gibbon, X, 162; Conybeare, Introduce, CV; Arpee, 64; G. P. Fisher, 162.

13 Arpee, 65.

köylerinde ikamete zorlanmışlardır. Böylece VIII. Yüzyılın ortalarında doğu kiliselerinin geleneklerine karşı çıkan (kiliselerden resimleri kaldıran) Konstantin Kompromyus, Malatya, Erzurum ve Ermenistan bölgesine yaptığı seferde çok sayıda Pavlikianla karşılaşmış, bir kısmını cezalandırmış bir kısmını da Fırat boylarından İstanbul ve Trakya'ya sürgün etmiştir. Pavlikianlar, Trakya'da gördükleri zulme karşı direnmişler ve burada Ermenilerle aralarındaki benzerliklerden dolayı yardımlaşmışlardır¹⁴.

Pavlikianlar, kendilerine zulmeden Bizanslılardan intikam almak için IX. Yüzyılda Müslümanlarla ittifak yapmışlardır. Bunun üzerine Divriği kasabasında müttefikleri ile beraber Bizans ordularını mağlup ederek Efes ve İzmit'e kadar Anadolu topraklarını istila etmişlerdir. Bu dönemde Pavlikianlar büyük bir hırs ile Yunan azizlerine ait kutsal emanetleri, resim ve suretleri tahrip etmişlerdir. Bu, Pavlikian öfkesinin sert bir göstergesi olmuştur. Pavlikianlar, büyük liderleri Chrysocheir'in saltanatının sona ermesiyle askeri güçlerini de kaybetmişlerdir. Netice olarak Pavlikianlar bundan sonraki dönemlerde sürekli zulüm ve baskı gören bir mezhep olarak varlığını sürdürmeye çalışmışlardır¹⁵.

Bizans'ın takip ettiği Ortodokslaşırma ve Rumlaşırma siyaseti Ermeniler, Süryaniler, heretik mezheplerde bulunan yerli halkları ve Pavlikianları da bu devlete düşman etmiş ve Selçuklulara yaklaştırmıştı. Halk, Selçuklular sayesinde toprağa ve hürriyete kavuşmuştu¹⁶. Selçuklu, Eyyübi ve Harizmli kuvvetlerinin faaliyet gösterdiği Samsat, Adıyaman ve Maraş havalisi, Türkmenlerin yoğun nüfusunu barındırdığı gibi askeri faaliyetlerine de sık sık sahne olmuştur. Bu ortamda Pavlikianizm, bölgeye gelen Türk zümreler üzerinde etkili olmuştur. Öyle ki müfrit Şii (İsmaili) zümreler ile, Mani ve Hıristiyan akidelerine bağlı bulunan Pavlikianların eski inançları birbirine karışmıştır. Ayrıca bu dönemde söz konusu bölgeye gelen göçebe Türkmenler, dini bakımdan henüz tam İslamlaşmamış; yarı eski Türk inanışlarına bağlı olmaları sebebiyle yabancı akidelerin tesirine kolaylıkta maruz kalmışlardır. Nitekim Samsat'a yakın Kefersud nahiyesinde yarı Türk Şamanı ve yarı Müslüman şeyhi olarak meydana çıkan Baba

14 Gibbon, X, 164-166, Arpee, 65.

15 Gibbon, X, 164; Arpee, 64.

16 Azerbaycan'dan Anadolu'ya 1080 yılında çok büyük bir Türk nüfus akını gerçekleşmiştir. Süleyman Şah'ın 1075'de kurduğu devlet ve kazandığı başarılar, Anadolu'da Türk nüfus yoğunluğunu artırarak kuvvetlenmesine sebep olduğu gibi Bizans'ın kötü idaresi, savaşlar ve isyanlar dolayısıyla perişan olan yerli halklar da Süleyman Şah'ın idaresinde huzur ve sükuna kavuşmuş ve bu sayede Türkiye Selçuklu devleti sağlam bir temele oturmuş bulunuyordu. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1993, 56.

İshak, bu çevrede, ictimai, dini ve siyasi mülahazalarla Türkmenleri etrafında toplamış, onlara dini telkinlerde bulunmuştur. Özellikle göçebelerin iktisadi ve sosyal huzursuzluklarını dini telkinlerle beslediği gibi Hıristiyanları da dini ve siyasi fikirlerine davet etmiştir¹⁷. Böylece Pavlikianların bu bölgede Müslüman toplum olarak Türkmenleri de etkilediklerini söylemek mümkündür.

Roma imparatorluğunun doğu sınırları içinde mistik bir inanca sahip olan Pavlikianlar, dini ve siyasi sebeplerle zaman zaman Bizans üzerine saldırılar yapmışlar. Pavlikianizm düşünce bazında, doğu kiliselerinden ziyade batı kiliseleri üzerinde etki etmiştir. Pavlikianizm öğretileri VIII. ve IX. Yüzyıllarda Trakya'da kök salmıştır. Daha sonra Polonya ve Bohemya, İtalya ve Fransa, Ren nehrinin çevresindeki memleketlerde ve hatta İngiltere'ye kadar yayılmıştır¹⁸. Ayrıca X. Yüzyılda da Ermeni John Zimises, bu heretik gruptan binlercesini Erzurum ve Malatya bölgesinden alıp Trakya bölgesine nakletmiştir. Pavlikian askerler, Tuna boylarını korumakla görevlendirildiklerinde, bölgede Bulgarlara ait Bogomil kilisesi¹⁹ ile etkileşim içerisine girmişler. Böylece Pavlikianlar, Avrupa'da reformun tohumlarını ekerek daha sonraki çağlarda sonuçlarını fazlasıyla alarak yayılmışlardır²⁰. Ancak bazı kaynaklar, Bizans'ın büyük kitleler halinde Trakya'ya göç ettirdiği Pavlikianların, Bulgaristan ve Makedonya'nın Slav halkı ile yan yana yaşaması neticesinde, Papaz Bogomil'in, Pavlikianların doktrininden esinlenerek öğretisini ortaya çıkardığını ifade etmektedir²¹. 1197 yılında Bosna'da Pavlikianların Bogomil ismiyle ortaya çıktıkları da belirtilir²².

17 Turan, 421.

18 Arpee, 90-91. Conybeare, *Introduce, CIV-CV*; London Religous Tract Society, *The Grek and Eastern Churchs, Their History, faith and Worship*, London, 1799, 158.

19 Bu hareketin kurucusu bir köy papazı olan Bogomil (Tanrının Sevdiği)'dir. O, yoksulluğu, alçakgönüllülüğü, tövbeyi ve duayı vaaz etmiştir. Ona göre dünya, şeytanın eseri ve kötüydü. Bu sebeple et yemiyorlar, şarap içmiyorlar. Evliliğe, Kilise hiyerarşisine ve bütün zahiri ibadet şekillerine karşı çıkıyorlar. Bunlar da Pavlikianlar gibi saf ruhi dindarlığa erişme çabası içindeler. Bogomillik; dünyaya iki prensip, iyilik (tanrı) ve kötülük (şeytan) tarafından hükmedildiğini ve birbirine zıt bu iki güç arasındaki mücadelenin bütün dünya olaylarını ve her insanın hayatını tanzim ettiğini kabul eden dualist bir doktrindir. Geniş bilgi için Bkz: Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (Çev: Ali Berktaş), İstanbul, 2003, III, 208-212; Ostrogorsky, 250.

20 Conybeare, *Introduce to the Key...*, CXXXVIII; Arpee, 64-65; Hamlin, Bulgaristan'da karşılaştığı birine ırkını sorduğunu, Pavlikian cevabını aldığı çok şaşırıldığını söylüyor. Tarihteki Pavlikian mezhebi kalıntıları olduğunu sanmadığını, onunda geçmiş tarihleri ile ilgili az bilgiye (zulüm görüp yok edildiklerini) sahip olduğunu belirtiyor. Cyrus Hamlin, *Among The Turks*, New York, 1877, 265;

21 Conybeare, *Introduce*, CXXXVII-CXXXVIII.

22 London Religous Tract Society, *The Grek and Eastern Churchs*, 158-159.

Kaynaklara göre Ermenilerden Pavlikianlara yönelik bir zulüm de, Van ve Muş (Taron) Dükü Grigor Magistros tarafından XI. Yüzyılın ortalarında yapılmıştır. Pavlikian Lider Zarehaven Smpad'ın IX. Yüzyılda, şimdi ki Beyazıt'ın yakınında bulunan Tonrak kasabasını kendisine karargah yapmasından beri Ermenistandaki Pavlikianların büyük bir merkezi konumundaydı. G. Magistros, Tonrak'ı tahrip edip adını değiştirmiş ve Ermeni Pavlikianlardan binden fazla kişiyi baskıyla kilisesinde vaftiz etmiştir²³.

Son yıllara kadar batıda hakim olan genel kanaat, Ermeni Pavlikianların bu tarihten itibaren asimile oldukları şeklinde idi. Ancak bunların Bizans İmparatorluğunun batı sınırlarına sürgüne gönderildikleri ve batı dünyasında dini ayrılık tohumlarını yaymak suretiyle yaşamaya devam ettikleri ortaya çıkmıştır. Böylece daha sonra da yüzyıllar boyunca varlıklarını ve Ermenistan'la bağlantılarını sürdürdükleri yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir²⁴. Pavlikianlar, XI. Ve XII. Yüzyıllarda Roma kilisesine karşı birlik olup mücadelelerini sürdürmüşler. Bu dönemden sonra da Avrupa'nın içlerine çeşitli yollardan gitmeye çalışmışlar. Macaristan üzerinden Almanya ve Fransa'ya, Yunanistan üzerinden İtalya ve Sicilya'ya ve Alplerin ötesine sarkmışlardır. Böylece bütün Avrupa kıtasında etkili olmaya başlamışlar ve buralarda binlerce kadın erkek Katoliğe kendi düşüncelerini kabul ettirdikleri²⁵ ifade edilir.

Muş ve Erzurum arasındaki bölge ilk dönemlerde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de Ermeni Pavlikianizmi için bir etki alanı olmuştur. Buna örnek olarak VII. Yüzyılda Mananalı'lı Konstantin ve XI. Yüzyılda Hark'lı Jacop, ve nihayet XVIII. Yüzyılda Pavlikian lideri John Shousdak-Vartabedian, bu bölgede etkili olmuştur. Vartabedian, Muş'ta halka çok zulmetmiş ve 1775'te İstanbul'a kaçmıştır. İstanbul'dan da Mekhiteristlerin Venedikteki bir manastırına gitmiş. Fakat onun sıra dışı görüşleri çabucak anlaşıldığından, oraya varmasından birkaç gün sonra İstanbul'a dönüşü için zorlanmış ve gönderilmiştir. O, burada tutuklanmış ve yargılandıktan sonra hapse atılmıştır. Bu mahkûmiyetten kurtulmak için Müslüman olduğu

23 Geniş bilgi için bkz: Conybeare , *Introdction to The Key..*, LVII-LXXI; Arpee, 66; Tonrak/Tondrak: Van Gölü'nün kuzeyinde, Aladağ'ın eteğinde yer alan bir köydür. Tonrakian ismi, IX. Yüzyılın ilk yarısında burada ortaya çıktıkları ifade edilen heretik bir Hıristiyan grup olan Pavlikianlar için de kullanılır. Krikor Haleblıan, "Heresy and Orthodoxy in Armenian Church" *Exchange*, Vol: 31/1, January 2002, 71.

24 Arpee, 66

25 Gibbon, X, 169-171.

konusunda beyanda bulunmuş ancak mahkûmiyetten kurtulmasından kısa bir süre sonra Doğu Anadolu'ya dönmüştür. Burada Müslüman Hınıs Kadı'sının da desteğiyle Malazgirt kasabasında oturan bir papaz'a zorla kendisini papazlığa atattır. Böylece kendi fikirlerinin propagandasına aktif bir şekilde Hınıs başta olmak üzere o bölgede, Taşçevirme gibi bazı kasabalar ve Hınıs'ın çevresindeki köylerde başlamıştır. Faaliyetlerinden rahatsızlık duyulunca yakalanıp zincire vurularak Eçmiazin'e gönderilmiştir. Fakat o, hapishaneden kaçarak tekrar bu bölgeye gelmiş, fikirleri ile bölge insanını etkilemeye devam etmiştir. Nihayet 1801'de onun hamisi olan Hınıs kadısı tarafından idamla cezalandırılmak üzereyken, Müslümanlığa tekrar dönmüştür. Vartabed, Hınıs bölgesinde o dönemde çok etkili faaliyetlerde bulunduğu halde akıbeti bilinmemektedir. Nitekim Şubat 1837'de Erzurum Diyakozluğunun eski piskoposu Garabet, Ecmiazin Sinod'unun dikkatlerini Vartabed'in yolundan gidenlere çekmiştir. Garabet, o dönemde Gürcistan bölgesinde Ermeni papazı idi. Fakat O, Vartabed'in, eski cemaati üzerindeki etkileri konusunda oldukça bilgi sahibiydi. Çünkü Osmanlı-Rus 1828-1829 savaşı bitiminde onlar, Garabet'in liderliğinde yeni elde edilen Ermenilerin yaşadığı Tzars'a göç ettirildiler. Bu dönemde onlar, doğu Anadolu'da yaşıyorlardı²⁶.

Bir Pavlikianın Gümrü'de günah itirafında bulunması, Ermeni Sinod'unu, bu fikirlerin tekrar canlandığı noktasında telaşa düşürmüştü ve Kafkasya Valisine başvuruda bulunmuştur. Bunun üzerine Tiflis askeri Valisi General Praigon, Arkveli'deki sapkınlıklar ile ilgili bir soruşturma açmıştır. 1838 ilkbaharında Gümrü ve Arkveli'de eskisi kadar sapkın fikirlerin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Tonrakianlar, ilk ortaya çıktıkları köylerinde üzerlerindeki şüpheleri bertaraf etmek için kendi kendilerine bir Ortodoks kilisesi inşa etmişlerdi. Bundan üç yıl sonra 1837'de Arkveli'deki heretiklerin özel bir odada geceleri birbirlerini vaftiz ettikleri ortaya çıkarılmıştır²⁷.

1837-1845'deki soruşturmada Gümrü'lü Sergion, soruşturmanın ilk yılında, Arkveli'li George'un 1835'te detaylı bir şekilde üzerinde durduğu öğretiler hakkında bilgi sahibi olmuştur. Daha sonra bütün bu öğretileri içine alan Hakikatın Anahtarı "The Key of Truth" olarak isimlendirilen heretik bir yazma metni elde etmiştir. Sergion, eline geçen bu kitabı, Şubat 1838'de Erivan kilise idaresi vasıtasıyla Sinod'a göndermiştir²⁸.

26 Arpee, 67-68

27 Arpee, 72

28 Arpee, 76.

General Praigon, heretiklerin durumunu Gümrü eyalet mahkemesine bildirmiş, ancak 1841 yılı Nisan ayında genel bir af çıkarılmıştır. O yılın Eylülünde Gümrü mahkemesi Ecmiazin Sinoduna Gümrü ve Arkhveli heretiklerinin mahkumiyet ve cezalarının af edildiğini bildirmiştir²⁹. Ancak İki yıl sonra Ashdarak'lı Nerses'in, bütün Ermenilerin Katolikos'u seçilmesi ve Mayıs 1847'de Ecmiazin'de görevi devralmasıyla mücadele yeniden başlamıştır. Nerses, on bir yıllık görevi esnasında Pavlikianlara karşı Sinod'da mücadelesini sürdürmüştür.

Sinod, ölen Hınıs papazının propagandasının sonuçlarını mümkün olduğu kadar fazla çaba sarf ederek etkisizleştirme kararı almıştır. Daha sonra Erzurum Piskoposu, Hınıs bölgesinde hala olması muhtemel sapkınlıkların kalıntıları arayıp bulma işi ile görevlendirilmiştir. Aynı zamanda Kafkasya askeri valisi Baron Rosen' "mahalli sivil otoritelerden Arkveli'nin Ermeni sakinlerini eylem ve davranışları açısından ve onların arasında görülen sapkınlıkları gözlemlemeleri" ricasında bulunmuştur. Baron Rosen, Sinod'un soruşturduğu konuları inceleyerek onların sapkınlıklarını içerikleri ile tespit etmiştir³⁰.

Bununla beraber Pavlikianlar, yıllarca kendi komşuları tarafından kendilerine reva görülen cezalara katlanmışlar. Onlardan bir kısmı zaman zaman Hınıs bölgesindeki evlerine geri dönmüşler. Nitekim 1847 yılında onlardan iki ailenin Hınıs'ın köyüne geri döndüğü ifade edilir. Hatta bu dönemde bölgede bir süre Protestanlık faaliyetlerine destek verdikleri de kaynaklarda belirtilir. Erzurum'daki Amerikan Protestanları, 1852'de onların nerede olduklarını yazılı olarak sorarken onlarla ilgili "Onların etkilerini yok etmek için gayret sarf edildiği, inançlarını ikrar etmeye ikna edilenlerin toplam aile sayısının sekiz, bunların da tamamının 60 civarında kişiden oluştuğu" bilgisini vermişler³¹. Bu yüzden 1853 başlarına

29 Sinod, mahkemenin bu kararından memnun olmayarak Valiliğe başvuruda bulunmuştur. Ecmiazin Sinod'u, valiliğe dilekçe vererek bu heretiklerin sapkınları ile ilgili verilen cezanın yeterli olmadığını "Şöyle ki suçlu biri, tanrıya karşı işledikleri ağır suçları kapsayacak şekilde cezalandırılmış olmalı" şeklinde ifadelerle itirazda bulunmuştur. Netice olarak 1845'de; Tiflis ceza mahkemesi durumu incelemiş, Arkhveli'deki heretik liderler -ki bunlardan kendisini Diyakoz olarak ifade eden George Sargisian ve Souvar Hohannessian ve Gümrü'de ki dört lideri- 1842'de ceza kanunlarına göre ordunun içinde mecburi göreve tabi tuttuğu açıklamasını Sinod'a bildirmiştir Aynı zamanda Arkveli'li George Sargisian'ın diyakoz olarak kendisini ifade etmesini yasaklamış ve Ermeni kilisesi otoritelerinin onu tanımadığı bildirilmiştir. Geniş bilgi için bkz: Arpee, 73-74.

30 Arpee, 69

31 *Missionary Herald*, December, 1852, 359. Bölgede faaliyet gösteren misyonerlerin burada yaşayan halkın kimlikleri hakkında bilgi sahibi oldukları söylenemez. Çünkü yazılan rapor ve hatıratlarda Pavlikianlar ve düşüncelerinden bahsedilmemektedir.

baktığımız zaman, Hınıs'ın söz konusu köyü bu özelliğinden dolayı, Erzurum'daki Amerikan Board misyonunun planlı bir dış istasyonu haline getirilmiştir. Hatta bu tarihlerde Souvar Hohannessian'ın Arkhveli'den eski evinin bulunduğu yer olan Taşçevirme'ye döndüğü de tespit edilmiştir. 1854'de bu köyün 44 civarında haneye ve bunlardan 40 civarında kişinin açıkça Protestan olduğu rapor edilmiştir. Nitekim 1860'a gelindiğinde köydeki Protestan nüfus ikiye katlanmıştır³².

XIX. yüzyılda ne kadar Protestan misyonerin Pavlikianların arasında barındığı ve onlardan destek aldığını söylemek zordur. Ancak Ermeni Pavlikianizmin eski müstahkem yerleri olan Hınıs ve Taşçevirme'nin, bu dönemde modern Protestanlığa kucak açtığı bir gerçektir. Ayrıca, 1880'de Ecmiazin çevresinde Valarshabad (Neapolis)'da yaklaşık 4/3'ü Tonrakian (Pavlikian) kökenli olan 37 protestan ailenin varlığından bahsedilir. Arpee, o dönemde Şirak, Galzvan, Pambak, Beyazıt, Erivan ve Ecmiazin vilayetlerinde pek çok Tonrakian'ın yaşadığını belirtir³³. Bu bölgede yapılacak titiz bir araştırma Ermenistan'da bu eski heretikler ile modern Protestanlık arasındaki yakın ilişkiyi açığa çıkaracağı kanaatindeyiz.

XIX. yüzyılda doğuda Pavlikianizmin yerini Protestanlık almıştır. Heretik bir Ermeni grubu olan Pavlikianizm fikirleriyle Protestanlık içinde canlanmıştır. Ancak Ermeni Protestanlık, Ermeni Pavlikianizme karşı şiddet uygulamada çok paya sahiptir. Dünyada dinin siyasal amaçlarla kullanılması XIX. Yüzyılda daha çok artmıştır. Batının Protestan güçleri bu dönemde sahnededir. Ermeni Pavlikianların mahrum olduğu politik desteği, Ermeni Protestanlık almıştır ve dünyada Pavlikianlar hemen hemen yok olmuşlardır³⁴. Günümüzde kendi kimlikleri ile herhangi bir coğrafyada Pavlikianların varlığından bahsetmek zordur. Ancak düşünce bazında onların, bir çok Protestan gruba ilham kaynağı olduklarını söyleyebiliriz.

B. İNANÇ VE PRATİKLERİ

Pavlikianlar, sahip oldukları inanç ve uygulamalarıyla doğu kiliselerinden ayrılırlar. Bu sebeple doğu kiliseleri tarafından heretik mezhep olarak ilan edilmişlerdir. Ancak, Pavlikianlar, sadece kendilerini evrensel ve apostolik cemaat olarak ifade etmişler. Onlar, kendilerini

32 Arpee, 74-75

33 Arpee, 75

34 Arpee, 91-92.

Ortodoks cemaatlere mensup kişilerin dışında, hakiki Hıristiyan cemaat olarak ifade etmişlerdir. Ortodoks cemaatlerden, vaftizi büyüsel bir hünere dönüştürmelerinden dolayı inanç noktasında ayrılmışlardır. Özetle Pavlikianlar, ortodoksların ilkelerinden ayrılmışlar ve sakramentlerini terk etmişler. Ortodoks cemaatlerin Meryem'e ibadet etmeleri ile ilgili olarak, onların azizlere, resimlere ve haça tapınmalarını hiçbir suretle uygun görmemişler ve bunun gibi her türlü kilise kültürünü putperestlik olarak nitelendirmişler³⁵. Bu konuda Key³⁶ de: *“Bazıları, aracılığın kıymetini ve şefaatin Babanun oğluna ait olduğunu, ölümden sonra belli bir yere gittiklerini inkar ettiler. Özellikle Tanrı'nın uluhiyetine bütünüyle ters düşen resimler, taşlar, bahçeler, dereler, akarsular, pınarlar ve diğer boş şeylerin şekillerini kutsal kabul edip ibadet ettiler ve onlara tütsüler, mumlar ve kurbanlar sundular. Halbuki tanrımız, şu sözleriyle onların bütün bu davranışlarını ayakları altına almaktadır*³⁷. *“Ben kapıyım; eğer bir kimse benden girerse kurtulur; girer çıkar, ve otlak (cennet) bulur”* Yuhanna, 10/9.

Pavlikianlar, geleneksel Katolik düşüncesinde var olan Tanrı'nın birliğini, tabiatın ilk maddesini, vahiy ürünü olan dini kuralları ihlal etmişler. Onların sadece Baba'ya, İsa'ya, insan aklına ve görünmeyen aleme

35 Arpee, 87; Pavlikianların Müslümanlarla olan temasları bu tasvir 'düşmanlığını alevlendirmiştir. G. Ostrogorsky, 149; London Religious Tract Society, *The Grek and Eastern Churchs*, 158.

36 The Key Of Truth, ilk kez 1880'de Eritzian tarafından Tiflis'te ilim adamlarının dikkatine sunulmuştur. Bu metin, 1898'de Frederic C. Conybeare tarafından uzun bir giriş ilave edilerek İngilizce ve Ermenice metin bir arada yayınlanmıştır. Eser; Giriş, 197, Ermenice metin 65, İngilizce tercümesi 54, ekler ve indeks ile beraber toplam 400 sayfadan oluşmaktadır. Eserin orijinal nüshası, 1838'de Erivan kilise idaresi vasıtasıyla Sinod'a gönderilmiş, halen Eçmiazin'de Sinod arşivinde muhafaza edilmektedir. Metin, tarih olarak IX. Yüzyıla kadar geriye giden eski orijinal bir metnin kopyasıdır. Pavlikianların İnanç ve Pratikleri konusunda yazılı metin olarak “The Key of Trut”dan başka eser bulunmamaktadır. Hıristiyanlığın ilk dönem eserlerinden günümüze kadar gelen eserlerden biridir. İlk bakışta Kitab-ı Mukaddes'e ait pratiklerden çok farklı bir özelliği yoktur. Bu kitabın en dikkat çeken yönü, Ortodoks kilisesinin ve konsillerin meydana getirdiği ihtilaflar ve Greklerin ürünü olan spekülasyonlardan ibaret bir doktrin özelliğinde olmasıdır. Bir Hıristiyanın Anahtarı=Şife (Key) fikri, onun Ortodoks doktrini özelliğine sahip olmasından ziyade, Rab İsa'yı bildiği ve onun öğretilerini koruduğu anlamına gelir. Bu hakikat özellikle düşünce bazında İsa'nın şahsı ve Tanrı'nın Şifresi (Key) fikirlerinin tahlilinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu kitap içerik olarak: Vaftiz töreni, Ermenistan Pavlikian kilisesinin ilmihi ile birlikte ayinleri, Ortodoks kiliselerinin; azizlere aşırı sevgi, Meryem'i kutsallaştırma, bebek vaftizi, surete (şeklere) ibadet gibi ihtilaflı konuları kapsamaktadır. Conybeare, *The Key of Truth*, 72, 74, 85, 91, 123, vd; Arpee, 76-77.

37 Conybeare, *The Key of Truth*, 115; Aslında Key teolojisinin, sözde krallık şeklindeki teslis doktrinine karşı olan inanç temelinde bir Hıristiyan mezhebi (Unitarian)'ne ait olduğu da belirtilir. Arpee, 78.

iman ve güvenleri vardı. Ama aynı şekilde maddenin sonsuzluğunu kabul ediyorlardı. Şeytanın fiziksel ve ahlaki boyutu, eski doğu dinleri ve felsefi düşüncelerdeki iki prensibe göre kurulmuştur. Burada çeşitli gnostik fikirler ilham kaynağı olmuştur. Özellikle Zerdüştilik ve Mani dini burada ön plandadır³⁸. Pavlikianlığın, Maniliğin bazı prensiplerinden etkilendiğini söyleyebiliriz³⁹. Ancak, Grigor Magistros, Pavlikianizmin, köken olarak üçüncü yüzyılda yaşayan Antakya patriği Samsatlı Paul'un düşüncelerine dayandığı ve dinamik krallıktaki ana sembolün de kendisi olduğunu belirtmektedir. Ona göre İsa'nın amacı, Tanrı'nın sınırları içinde ayrı bir varlık olmak değil, İsa ondan sadece kişisel olmayan kelamı dinlemiş ve görevi süresince onda hayat sürdürmüştür⁴⁰. Hatta Samsatlı Paul, İsa'nın daha çok insani yönünü ön plana çıkarmaya çalışmıştır. O'na göre İsa, bir insandır, bedeni itibarıyla tanrı değildir. O, ilahi hikmetin aydınlatması ve ilahi tabiatın birleşmesiyle yücelmiştir⁴¹.

İbni Hazm, Samsatlı Paul'un Hıristiyanlığın doğuşundan önceki tevhit inancını benimsediğini belirtir. Paul'un; Hz. İsa için Allah'ın kulu ve elçisi ifadesini kullandığını ve Allah tarafından Meryem'den babasız dünyaya geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca Samsatlı Paul'un, kelime ve Ruh'u'l Kuddüsten bahsetmediğini söyler⁴².

Pavlikianların dualizmi, Zerdüştilerden⁴³ ziyade Gnostiklerden Maniheizmlerin doktrinine benzemektedir. Bunlara göre; şeytan bir varlık olarak, mevcut görünen alemin Tanrısıdır⁴⁴. Grigor Magistros'da bir mektubunda; kendilerini Hıristiyan olarak ifade eden Pavlikianların, tanrının yerine Şeytanın dünyayı yarattığına inandıklarını tanrının bu

38 Gibbon, X, 158-159.

39 Conybeare, Introduce, CXXXVII-CXXXVIII de Maniheizm unsurları aldıkları ifade edilir.

40 Arpee, 78; <http://en.wikipedia.org/wiki/Paulicians>, 23.01.2009.

41 Edward H. Hall, *Ten Lectures on Orthodoxy and Heresy in the Christian Church*, Boston, 1891, 44, Aynı yazara göre; Antakya'da 260-269 tarihleri arasında görev yapan Samsatlı Paul, 269'da görüşleri açısından sapkınlarla özdeşleştirildiği için görevinden alınmıştır. O, İsa imajını çok zedelediği için Ortodoks kiliseden tepki almıştır. O, Vaftiz, babanın kutsal ruh ve oğul ile ilişkisi gibi konularda da farklı görüşler ileri sürmüştür. A.g.e., 44-45; Rev: Reuben Parsons, D. D., *Studies in Church History*, New York, 1895; I, 143-145.

42 İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahva ve'n-Nihal*, Beyrut, 1406/1986 I, 48.

43 Zerdüştilerin dualizminde iki zıt varlık söz konusudur. Bunlardan Hürmüz bütün iyinin, Ehrimen de bütün kötülüğün kaynağıdır. Geniş bilgi için bkz: İskender Oymak, *Zerdüştlük*, Elazığ, 2003, 109-114.

44 G. P. Fisher, 162; J. G. Davies, *The Early Christian Church*, London, 1965, 161; Gnostik Sabiler de Dünyayı Karanlık Kralı'nın eseri olarak ifade ederler. Geniş bilgi için bkz: Şinasi Gündüz, *Sabiler, Son Gnostikler*, Ankara, 1995, 67-77.

dünyada güç sahibi olmadığını ancak gelecekte onun güç sahibi olacağına inandıklarını belirtiyor⁴⁵. Onlara göre İsa, bedenden ve dünyevi eğilimlerden insanı kurtarmak için cennetten gönderilmiştir. Onlar, sakramenleri bir tarafa atıp, bazı gelenekler ile dünya nimetlerinden elini eteğini çekmişler ancak evliliğe karşı değiller. Bazı kaynaklarda Pavlikianların Dört İncili kabul ettikleri gibi diğer mektupların da çoğunu kabul ettikleri ifade edilirken⁴⁶ bir kısım kaynakta sadece kanonik İncilleri ve Aziz Paul'un on dört mektubunu kabul ettikleri, İncil'in geri kalan bütün kısımlarını ret ettikleri ifade edilir⁴⁷. Ayrıca Pavlikianların gnostik din kardeşleri ile beraber, peygamberlerin ve Musa'nın kitapları ve eski Ahidi küçümsedikleri görüşü bazı kaynaklarda yer alır⁴⁸. Ancak Arpee, Pavlikianların, havari Petrus'un mektuplarını ve Eski Ahid-i ret ettiği iddialarının Ortodoks yazarların iftira veya bilgisizliklerinden kaynaklandığı görüşündedir. Kendisi Gümrülü Pavlikianların on emri onayladıklarına şahit olduğunu belirtmektedir. Petrus hakkında Key'de küçük düşürücü bir ifade kesinlikle yer almamıştır. Aksine, onun ifadeleri, apostolik ve evrensel kilise üyesinin sözleri olarak rivayet edilir. Sadece Peter değil, Paul dahil on bir havarinin evrensel din adamları olduğu tasdik edilir. Ayrıca otorite olarak kutsal kitap ve mektuplardan rivayetlerde bulduklarını da Key'den öğreniyoruz⁴⁹.

Pavlikianların inançları konusunda mevcut bilgilerin bir kısmı onların yaşadığı yerlerde zaman zaman yapılan incelemelerde elde edilen bilgilerden oluşur. Nitekim Garabed Megrđitschian⁵⁰, Erzurum diyakozluğu tarafından Taşçevirme köyünden göç ettirilen, Tonrakianların sapkın fikirlerini açıkça anlatan 25 kadar Ermeni hanesinin, Rusya Ermenistan'ına bağlı Arkhveli köyünde olduklarını Sinod'a bildirmiştir. Bunun üzerine Sinod, iki Papazını bir araştırma yapmak üzere Arkhveli'ye göndermiştir. Bu papazlar bütün köy halkını bir araya toplamış ve onlara Sinod kararını

45 K. Haleblian, 31/1, 68.

46 G. P. Fisher, 162; Dört İncil'in yanı sıra, Havari Paulusun 14, Yuhannanın 3 mektubunu, Eski Ahitte hakimler kitabını kabul ettikleri de ifade edilir. <http://en.wikipedia.org/wiki/Paulicians>. 23. 01.2009.

47 K. Haleblian, 31/1, 68.

48 Gibbon, X, 155-156.

49 Arpee, 86-87; Key'de baştan sona söz konusu rivayetler kullanılır. Conybeare, The Key of Truth, 71-124.

50 Söz konusu kişi Tonrakianların sapkın düşüncelerini benimseyen önde gelen biridir. Belirtilen tarihten kısa bir süre önce hastalanmış ve önemli bir günah itirafında bulunmuş ve düşüncelerinden dolayı pişmanlık göstererek tövbe etmiştir. Arpee, 69-70.

okuduktan sonra onların arasında mevcut olan heretik fikirleri öğrenmek için çaba sarf etmişler. Onlar hep birlikte ilk etapta bir Ortodoks olarak günah itirafına tepki göstermişler. Ancak halk Hınıs'ta sapkın fikirleri öğreten bir papazı tanıdıklarını itiraf etmiş ve daha sonra o sapkın papazı aforoz etmişler. Ancak daha sonra ölen o papazın sapkın fikirleri zamanla özel ortamlarda ilgi görmüştür⁵¹.

Diğer taraftan Kafkasya askeri valisi Baron Rosen'in başlatmış olduğu inceleme neticesinde "Sapkın Tonrakianların; azizlerin şefaatinin red ettikleri, onların imajlarını küçümsedikleri, oruçların faydasını, dua-ibadetin önemini inkar ettikleri, İbadetlerde kullanılan objeleri kaldırdıkları, Tanrı'nın annesi (Teodokos) kutsal bakirenin kutsiyet ve şerefini küçük düşürdükleri, O'nun lekesizliğini ve vaftiz sakramentini ret ettikleri vb."⁵² düşüncelere sahip oldukları tespit edilmiştir. Nihayetinde, Pavlikian inancına mensup halk, yazılı olarak "ebediyen şeytani sapkınlıkları red ettiklerini, Ermeni Ortodoks kilisesinin kanunlarına ve iman ikrarlarına kararlı bir şekilde bağlı kalacaklarına" taahhütte bulunmuşlar. Bu Papazlardan biri, daha sonra Arkhveli'de bulunan sapkın fikirleri tamamen kökünden söküp atmak maksadıyla orada ikamet için görevlendirilmiştir. Aralık 1837'de Gümrü'nün dini otoriteleri, Sinod'a, Erivan ve Arkveli köyünün güvenilir kişisi Garabet ile işbirliği sonucu Pavlikianlar hakkında bilgi alınabileceği şeklinde bir öneride bulunmuşlar. Garabet, Gümrü'de söz konusu sapkın fikirlere sahip yedi kişinin daha bulunduğunu itiraf etmiştir. Bunlardan bazıları ferdi olarak bazıları da aileleri ile beraber Pavlikianların sapkın fikirlerini Arkveli'li Savour ve George isimli kişilerden almışlar. Bu sekiz kişiden okuma ve yazma bilen dört kişi Pavlikianların tartışmalı öğretilerini yazılı olarak şöyle ifade etmişler:⁵³.

1. İsa Tanrı değildir, O ancak bakire Meryem'in doğurduğu bir erkek olarak Tanrı'nın oğludur. O, acı çekmiştir ve Haç'ta ölmüş, ölümden sonra tekrar dirilmiştir ve şimdi bizim için şefaatchi olmak üzere Babanın sağ tarafında oturmaktadır.

2. Musa'nın on emrinde verildiği gibi ahlak kurallarına itaat edilmeli, fakat gelenekler ve diğer ritüellere güvenilmemelidir. Haç işareti (İstavroz)

51 Arpee, 69

52 Arpee, 69-70; Ayrıca bkz: Gibbon, X, 157-158.

53 Arpee, 70-71; Pavlikianların inançları hakkında ayrıca bkz: Gibbon, X, 172-174; Rand Winbon, *History of Paulician Iconoclasts*, 14-15, http://www.iconbusters.com/iconbusters/hm/catalogue/paulician_part_1.pdf, 03.02.2009;

yapmak ve diz çökmek gereksizdir. Eçmiazin ve Jariusalem’de hac yapmak (Ziyaret), oruç tutmak insanların uydurmasıdır ve gereksizdir. Azizlerin resimlerine ve Haç’a ibadet etmek, resimlere ibadet etmektir. Mass kurbanı (Aşayi Rabbani) bir yalandan ibarettir ve onda kullanılan unsurlar İsa’nın bedeni ve kanı değildir. O, sadece sıradan ekmek ve şaraptır. Ortodoks kilisesinin kutsal yağı ve vaftizi boştur, sadece başa yeteri kadar su dökmek ve sadece avuç dolusu su, Hıristiyan vaftizini icra etmek için yeterlidir.

3. Bir papaz, “Rab” (Lord) olarak isimlendirilmemelidir. Çünkü o, din hizmetlerini yürüten biridir. Sadece tanrı Rab’dır. Bir papaza günahların bağışlanması için günah itirafında bulunmak gereksizdir. Tövbekâr, sadece günahını Tanrı’ya itirafta bulunmalıdır. Bizim için azizler aracılık edemezler.

4. Alman Evangelikleri⁵⁴ hariç, Ermeni, Rus, Gürcü ve diğer kiliselere mensup bütün Hıristiyanlar sahte Hıristiyanlardır. Putperestlerin vaftizi geçerli değildir. Kilise babalarının gelenekleri otoriteler için bağlayıcı değildir ve kilise meclislerinin ilkeleri şeytan tarafından ilham edilmiştir. W. Jones de, Pavlikianların prensiplerini şöyle özetlemektedir: 1- En büyük tanrıdan başka tanrılar kabul etmek günahdır. 2-Meryem İlahi aşka layık değildir. 3- Bir tanrıda üç varlık mevcuttur, İsa, tanrının enkarnasyonudur. 4-Aşayi Rabbanideki ekmek ve şarabı, İsa’nın eti ve kanı ile açıklamayı ret etmektedirler. 5-Papaların mutlak otoritesini ve Roma kilisesinin din adamlarına farklı statü vermesini kabul etmezler⁵⁵. Görüldüğü gibi Pavlikianlar geleneksel Hıristiyan öğretilerini ret etmektedirler. Bu çerçevede Katolik ve Ortodoks düşünceleri eleştirmişlerdir.

Pavlikianlara göre; Ortodokslar, İsa’nın tanrılığının bebek İsa’da bulunduğunu ve Onun Tanrı’nın enkarnasyonu olduğunu, Meryem’in ise Tanrı’nın anası, Davud’un Tanrı’nın babası olduğunu söyleyecek kadar da ileri gitmişlerdir⁵⁶. Diğer taraftan Pavlikianlar, bunlara tepki olarak The Key of Truth’da, İsa’nın beşeriyetini açıkça vurgulamaktadırlar. Böylece Key öğretisine göre, kutsal ruh tarafından İsa’ya verilmiş asli veya doğuştan gelen suçtan uzak (günah işlemeye meyilli olmayan) insan doğmuştur. Bununla beraber O, sadece yaratılan bir insandır, yaratıcı değildir ve sadece

54 Alman Evangeliklerinden Würtenberg’li Millennialist’lerin (İsa’nın gelip bin yıl hüküm süreceğini iddia eden Protestan bir grup) 1817’de bu bölgede misyon faaliyetlerine başladıkları belirtilir. Pavlikianların bu grupla münasebetlerinin burada başladığı kanaatindeyiz. Bkz: Eli Smith, *Researches of Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwight in Armenia*, Boston, 1833, I, 264-265.

55 Geniş bilgi için bkz: William Jones, Rev: Adam Blair, *History of the Waldenses*, London, 1832, I, 169-170.

56 Arpee, 78.

30 yıl kadar yaşamıştır. Onun halka vaaz etmeye başlamasında, Yahya'nın elinde vaftiz olması gibi konularda kendisine kutsal ruh öncülük etmiştir. O, vaftiz edildiğinde kutsal ruhun onun üzerine indiğini görmüş ve şu sesi duymuştur: "Bu benim sevgili oğlumdur" ondan sonra aynı zamanda ona ilahi güç ve yetkiler verilmiştir. O zamandan beri İsa, otoritesini ve temel önderlik görevini almıştır. Ondandır O, seçildi, övüldü ve kuvvetlendirildi. Ondandır O, yaşamın, gerçeğin, yolun ve dünyanın ışığı oldu. Yine o zaman da cennetin kapısı, inancımızın temeli ve günahkârların kurtarıcısı oldu. O, tanrı ile doldu ve sevilen biri oldu ve kusursuz kuzu (İsa) oldu. Ondandır Adem'in cennette kaybettiği nur elbisesini giydi. "Ondandır Tanrı'nın ruhu tarafından ilahi tanrı baba ile konuşmak için çağrıldı. Ve ondan sonra yerin altında, yerin üstünde ve cennetteki her şeyin kralı olarak tayin edildi"⁵⁷. Onlara göre yukarı çıkan İsa, hala bu sıfatları kullanma yeteneğine sahiptir.

The Key of Truth da belirtildiğine göre Pavlikianlar, sakramenlerden sadece üç tanesine itibar eder. Bunlar: Tövbe, Vaftiz (yenilenme) ve Tanrı'nın bedeni ve kanından ibaret olan Komünyon'dur. İsa Mesih "bu benim bedenim" dediğinde, babanın Ruhu, ekmeği bedeniyle değiştirmiş ve bunun üzerine o, şükürünü sunmuştur. Key, görevli vasıtasıyla dönüştürme (Katolik ve Ortodoks kiliselerinin inancına göre Aşayi rabbani ayininde kullanılan ekmek ve şarabın Hz. İsa'nın eti ve kanına dönüştürülmesi) gibi çeşitli bilgileri içermektedir. İsa Mesih, açıkça "bu benim bedenimdir" dediğinde, o düşünce olarak onlardan, unsurları kendi zevklerine göre, sade ekmekle insanları aldatmayı veya onu İsa Mesih'in yerine sadece kendi beden ve kanlarına dönüştüren din adamlarına dikkat çekmektedir⁵⁸. Key, komünyon gerçeğinin nasıl saptırıldığını vurgulamak amacıyla bu bilgilere yer vermiş olabilir. Yine Key'de İsa Mesih'in Temel düşünceleri olarak; istemek, tövbe, iman, vaftiz, komünyon ve her şeyin temeli olan sevgi'den oluşan altı emirden bahsedilir⁵⁹.

Pavlikianların dini pratikler noktasında farklılık arz ettikleri bir konu da Vaftizdir. Key'de, İsa'nın ergenlik döneminde vaftiz olduğu gerçeği ve vaftiz için yetişkin olmanın gerekli olduğu ifade edilir. İsa, akli olgunluk derecesine gelinceye kadar vaftiz olmadığından Kutsal ruh ona yol göstermiştir. Bu yüzden Key, inananlara, sorumluluk yaşına ulaşıncaya kadar ruhani yetkinin verilmemesi gerektiğini vurguluyor. Key'de çocuk

57 Conybeare, The Key of Truth, 74-75; Arpee, 78-79.

58 Conybeare, The Key of Truth, 87-88; Arpee, 86

59 Conybeare, The Key of Truth, 117.

vaftizi de tenkit edilir: Bir çocuk günahattan beridir ve onun için iman veya pişman olma mükellefiyeti yoktur ve bu yüzden vaftiz için uygun değildir. Gregoryanların geleneklerinde doğumdan sonra sekizinci günde vaftiz geleneği için gösterilen “Çocuğu sünnet için sekiz gün tamam olunca, ana rahmine düşmeden evvel melek tarafından denilmiş olduğu üzere, adını İsa koydular” (Luka: 2/21) referansına, Key’de, onun basit bir isim verme töreninin yerine geçtiğinden bahsedilir⁶⁰.

Vaftiz ile ilgili olarak, aşağıdaki İncil cümlelerinde ifade edildiği gibi ferdin inancına bağlı olduğu, onun icrası olmaksızın geçerli olmadığı görüşü benimsenmiştir. Cümlelerde: “İman edip vaftiz edilen kurtulacaktır; ancak iman etmeyen mahkum olacaktır” (Markos: 16/16), “Fakat Allah’ın melekutu ve İsa Mesih’in ismi hakkında müjdeleyen Filipusa iman ettikleri zaman, erkekler ve kadınlar vaftiz olundular” (Resullerin İşleri: 8/12). Pavlikianlara göre, bu öğretinin sonucu olarak Ermeni, Grek ve Latin kiliselerine mensup kişiler, kiliselerinden dönmeleri şartıyla yeniden vaftiz olabileceklerdir⁶¹.

Pavlikianlara göre; İsa’da yeni bir yaşamın vaftizi (yeniden doğma), gerçek bir vaftizdir. Hıristiyan sakramentlerinin ikincisi olarak vaftizin, ancak Key ile gerçekleştiği ifade edilir. Bu yüzden Conybeare Key’de, Hıristiyan vaftizinin açıkça Yahya’nın vaftizi ile tanımlandığını ifade ediyor. Ona göre bu, ateş ve hava ile olmaz sadece su ile olur diğerleri yanlıştır⁶². İsa ve havarileriyle tanımlanan vaftize, doğrusu Yahya’nın vaftizi, tabii kılınmıştır. Yahya’nın vaftizini, Tanrımız İsa Mesih’in vaftizi olarak ifade eder. Yahya’nın vaftizi, İsa’nın sahip olduğu vaftizden daha az değerli değildir. O sadece başlangıç mesajıdır: “Tanrı’nın kuzusuna dikkatle bak ki dünyevi günahı alıp götürsün”. Yahya kendisi hem vaaz eder hem de eğitir, tövbeye ve imana çağırır. Aynı zamanda vücudun bütün pisliğini yıkar. Tanrı’nın en başlangıçta ihsan ettiği “ruhi kurtuluş”, “şefaatçimiz” ve “Tanrı’nın kuzusu” vasıtasıyla gerçekleşir. Eğer Yahya’nın vaftizi Key’de hiçbir şekilde dikkate alınmazsa o zaman sadece İsa’nın kendisi vaftizde merkezi bir figür olarak kalır. Pişmanlığa çağırarak daha çok günahları terk etmeye bir çağrıdır⁶³. İsa Mesih’i tanımaya, imana ve Yüce Babanın, kutsal ruhu vaftize bir çağrısıdır. Bu durumda Su ile vaftiz, bütün

60 Arpee, 79.

61 Arpee, 80

62 Conybeare , Introduction to The Key..., CXLVI.

63 Conybeare The Key of Truth, 72-75

anlamlarından yoksun değilse, inanan bütün Hıristiyanlar tarafından icra edilmelidir. Aslında vücudu bir gölde yıkamak, bir kişinin kendi kendisini İsa'ya ve yağlanma ile kutsal Ruha teslim etme durumundan ibarettir⁶⁴.

Bu anlayış aslında iki vaftizin farklı olmadığını gösterir. Çünkü bu vaftizlerden biri İsa Mesih'te vaftizdir. Diğeri de sadece bir girişten ibaret olan Yahya'nın törensel vaftizidir. Key'de vaftiz geniş bir şekilde değerlendirilir ancak ritüel olarak yer almaz⁶⁵. Görevli biri vaftiz için hazırlanan kişileri "düşüncede, sözde ve eylemde" niyetiyle, teslis prensibine ait formülü kullanarak vaftiz eder⁶⁶. Üç bölümden oluşan su dökme kuralına uygun olarak vaftiz adayı, baba tarafından şeytanın bağlarından koparıldığında, oğul tarafından kurtuluş ümidi ile doldurulur. Kutsal Ruh tarafından da sevgi ile donatılır. Su ile vaftiz töreninden sonra görevli biri, İsa'nın Ürdün'de Yahya'nın kendisini vaftiz etmesi için geldiğini ifade eden cümleleri okur. (Matta: 3/13; Markos: 1/9; Luka:3/21; Yuhanna: 1/29-34). Vaftizden sonra kutsal ruhun verdiği ve İsa Mesih'in vaftizinde okunan ayetlerin tamamı okunur. *"O zaman Yahya tarafından vaftiz olunmak için İsa Galile'den Erdene, Yahya'nın yanına geldi. Fakat Yahya: Ben senin tarafından vaftiz olunmağa muhtacım, sen bana mı geliyorsun? diyerek önüne geçmek istiyordu. Fakat İsa cevap verip ona dedi: Şimdi bırak, çünkü her salahu böylece yerine getirmek bize gerektir. O zaman Yahya onu bıraktı. Ve İsa vaftiz olunup hemen sudan çıktı; işte, gökler açıldı, ve Allah'ın ruhunun güvercin gibi inip üzerine geldiğini gördü; ve işte, göklerden bir ses dedi: sevgili oğlum budur, ondan razıyım"* (Matta: 3/13-17), (Markos: 1/9-11; Luka:3/21-22; Yuhanna: 1/29-34). Daha sonra da Kutsal Ruhun Havarilere armağan ettiği (Resullerin İşleri:2/1-4) pasajlar okunurken araya dualar serpiştirerek Baba'ya yeni vaftiz olan kişiyi beşer tabiatıyla mühürlenmesi söylenir. Oğul yaratan Oğul'un (Babanın Oğlu), onları taraftarları arasına alması için ve onların üzerine babanın ruhunun ihsanda bulunması için ve kutsal ruhun gelmesi, takdis etmesi ve ikamet ettirmesi için su vaftizi ile yapılan bu ritüel, Hıristiyanlığa bir giriş vaftizidir⁶⁷. Burada Vaftiz olan kişi, Paul'un okuduğu *"şöyle ki imanla salih sayılalım diye, şeriat Mesih için mürebimiz oldu. Fakat iman geldiğinden, artık mürebbi altında değiliz. çünkü hepiniz iman vasıtasıyla Mesih İsa'da Allah'ın oğullarısınız. Çünkü Mesihe vaftiz olunanlarınızın hepsi Mesihi*

64 Arpee, 80-81.

65 Conybeare, The Key of Truth , 93-94.

66 Arpee, 81

67 Arpee, 82.

giydiniz. Ne Yahudi ne de Yunanlılar vardır; ne kul ne de azatlı vardır; çünkü Mesih İsa'da siz hepiniz birsiniz”(Galatyalılara: 3/24-28) pasajdaki sözlerle bağlantılı olarak Kutsal Ruhun kendisini sevdiğine dair bir hüküm söz konusudur.

Pavlikianlar kendi vaftizlerini bir Hıristiyan sakramenti olarak ve Kutsal Ruh tarafından gerçekleştirilen bir vaftiz olarak kabul ettikleri için vaftizin sembolik şekillerine çok titizlik göstermezler. Pavlikianların, Key'de anlatılan vaftiz şekli, Hıristiyan kilisesinin çok eskiye dayandığı bilinen su dökme ve suya daldırmanın birleşmesinden oluşmaktadır⁶⁸. Aday, su da diz çöker ve görevli, Kutsal Ruh, Oğul ve Babanın ismiyle ayrı ayrı üç kez avuç dolusu suyu adayın başına döker. Bu vaftiz şekli, 1837'de din değiştiren Gümrü'lü iki Pavlikianın, Arkveli'de bir dereye oldukları vaftiz diye rivayet edilir. Ancak Arpee, Gümrü'lü Pavlikianlarda, vaftiz için bir avuç dolusu suyu yeterli görüp tasdik ettiklerine şahit olduğunu belirtmekle beraber aynı yıl Arkveli'de bazı kişilerin özel bir odada su dolu sabit bir kapta vaftiz edildiklerini ifade etmektedir⁶⁹.

Pavlikianların vaftizi Yüce tanrı ile birleşmekten ibarettir. Söz konusu vaftizde, fırında pişirilmiş mayasız bir somun ve tahta bir masanın üzerinde ortak bir kapta sunulan şarap gibi unsurlar kullanılır. Ekmekle “Bu bizim tanrımız İsa Mesih'in etidir, al ye” sözlerini, Şarapla” bu bizim tanrımız İsa Mesih'in kanıdır al iç” sözlerini söylerler. Vaftiz olacak aday, üstü açık masaya yanaştığında ayini yöneten papaz, önce bir avuç dolusu suyu adayın başına “Babanın ismiyle” diyerek, ikinci avuç dolusu suyu “Oğulun ismiyle”, üçüncüsünde “Kutsal Ruhun ismiyle, Amen” diyerek döker. Bunun üzerine aday, bir parça ekmek ve biraz şarap alarak rahatlar⁷⁰. Buradaki farklılıklar Pavlikianlar arasında diğer konularda olduğu gibi vaftiz konusunda da bir standart oluşturamadıkları, çeşitli nedenlerle diğer Hıristiyanların uygulamalarının etkisinde kaldıkları anlamı taşımaktadır.

Pavlikianlar kilise yöneticisi veya papaz seçerlerken diğer Hıristiyanlardan farklı metot izlemektedirler. Bu konuda Key'in kuralları önemlidir. Çünkü özel bir göreve biri seçilirken veya kilise yönetimi papaz adayını imtihan ederken işlemler Key'e göre gerçekleştirilir ve seçim sırasında, Key'den⁷¹ pasajlar okunur. Papaz seçimi seremonisinde bir kişi başkanlık eder, fakat yöneticiler veya halktan yaşlı kişilerden biri adayı

68 Conybeare, The Key of Truth, 97-98.

69 Arpee, 83.

70 Arpee, 72

71 Conybeare, The Key of Truth, 106-107

tutar. Seremoninin başlangıcında Key'in belirttiği bir okuyucu ve eğitici olarak aday, İncile göre: (Onu İsa'ya götürdü. İsa ona bakıp dedi: Sen Yuhanna oğlu Simunsun; sen Kifas (Petrus) çağrılacaksın. Yuhanna: 1/42; Matta: 16/17-18) papazlığa atanmayı kabul eder. Bu, Gregoryan kilisesinde bile revaçta olan bir uygulamadır. Şu “*sen dünyada ve cennete insanın çocuklarını tutmak ve serbest bırakmak için yetki al*” sözlerle ona yetki verilir⁷².

Papazlığa atanması için adaya verilen yetki, papazın kendisine ait herhangi bir güç olarak düşünülmemelidir. Pavlikian kilisesinde, halk üzerinde otorite olan papazlık müessesesi yoktur. Key'de, seçilmiş karakteristik bir ruhban sınıfında fiziksel görünümün avantaj olmadığı, bunlardan herhangi birinin seçilebileceği şeklinde ifade edilir. Ortodoks kiliselerinde olduğu gibi Pavlikian kilisesinde laiklerle ruhban sınıfı arasında sabit bir sınır yoktur. İmanlılar, vaftizlerinde güçlerini Kutsal ruhtan aldıkları için, seçilen de özel haberleri Kutsal ruhtan alır. Her ikisinin de İsa Mesih'in havarilerinden bunu aldıkları söylenir⁷³. Bütün Hıristiyanlar gibi havariliğe tam anlamıyla inandıktan sonra kişinin kendisini Pavlikian olarak ifade edilebileceği belirtilir. Pavlikianlarda duayı makbul kılan önemli bir nokta tekrarlamaktır. Yöneticiler ve seçilmiş birileri tarafından, eller yukarıya doğru tutularak ve İsa Mesh'e söz verilerek bağlılık sunulur. Papaz atama töreninde görevlinin ilan etmesiyle, yeni atanan papaz üç kez tekrar ederek şunları söyler: “*Tanrımız İsa Mesih, sevgili oğlun nefesiyle zihinleri aç, işleri düzenle*”. Kutsal ruhun gerçek mükâfata, bir görevlinin talimatıyla, İsa Mesih'in kırda geçirdiği kırk gün anısına Yeni Ahit üzerinde kırk günlük çalışmasıyla ulaşacağı düşünülür⁷⁴.

The Key of Truth'da Pavlikian kilisesinin yönetim şeklinin nasıl olduğu konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak kilisenin idari yapı olarak yönetim kurulu şeklinde bir yapıyla yönetildiği konusu, Pavlikian Kilisesinin, insanların özgür olma fikrini onayladığı şeklindeki imajıyla kendini gösterir. Key'de, bir adayın papaz olarak atanmasında nihai sorumluluk, halka ve onların yöneticilerine verilir⁷⁵. Gerçek şu ki Pavlikianların kilise hiyerarşisi çok net değildir. Bazen yetkin kilise yönetimine verildiği, bazen de halkın bu yetkiyi kullandığı görülür. Kıdemli kimselerin veya kilisede görevli yöneticilerin papaz atama yetkileri konusu

72 Conybeare, The Key of Truth, 108-109; Arpee, 84.

73 Conybeare, The Key of truth, 101-102; Arpee, 84-85.

74 Arpee, 85-86.

75 Conybeare, The Key of Truth, 106; Arpee, 88.

net değildir. Eğer onların yetkileri olsaydı, Pavlikian kilisesinin idare şekli yönetim kurulu ile olurdu. Eğer onlar kilise yönetim kurulu üyesi papaz atayabilseydi, Pavlikian cemaatinin halk adına yetkili memur mevkiinde kimselerinin olmadığı şeklindeki tezi ortadan kalkardı. Yöneticiler, aday yeterliliği ile ilgili olarak sınav yaparlar ve aktif yönlerini ortaya çıkarırlar. Bu vaftiz ritüelinden farklıdır. Aday, vaftiz için inancı ile ilgili sınav yapılırken, burada çok kapsamlı bir sınava tabi tutulur. Hiç kimseye imtiyazlı davranmadan ayini yönetecek bir idareci seçilir⁷⁶. Bu durumda güven sahibi olan Pavlikian idarecinin kıdemli konumda olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple Pavlikian kilisesi yönetim biçimi olarak Presbiteryanizmin bazı özelliklerini taşımaktadır⁷⁷.

Netice olarak Heretik bir Hıristiyan mezhebi olan ve III. Yüzyılda Samsat'lı Paul'un öncülüğünde ortaya çıkan Pavlikianizm, bölgedeki diğer inançlarla temasları sonucu oluşturduğu prensiplerle Hıristiyanlar arasında etkili olmuştur. VII. Yüzyılda belli dini ve siyasi güce kavuşan Pavlikian kilisesi, XIX. Yüzyılın sonlarına kadar tarih sahnesinde kalmıştır. Hatta Avrupa'da Protestan düşüncesinin ana nüvesini oluşturdukları da belirtilir. Pavlikianlar, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Balkanlarda Bizans, Ermeniler ve Müslümanlarla bazen iyi ilişkiler içerisinde olmuş bazen de karşı karşıya gelmişler. Bu münasebetler neticesinde sosyal ve kültürel etkileşim içerisine girmişler. Ortodoks kiliseler tarafında heretik olarak nitelendirilen Pavlikianizm, apostolik ve ekümenik bir kilise olarak kendilerini ifade etmiş ve ortodoks kiliselerin ritüellerini büyük oranda ret etmişler. Meryem'e, Azizlere ve onların hatıralarına aşırı sevgiyi putperestlik olarak nitelendirmişler. Ortodoks ve Katolik kiliselerdeki hiyerarşiyi ve kilise babalarının otoritelerine karşı çıkmışlar. Vaftiz için ergen olmanın gerekliliğini vurgulamışlar ve din adamı seçiminde kendilerine özgü prensipler koymuşlar. Günümüzde taraftarları olmayan Pavlikianizm, düşünce bazında değişik toplumlarda varlığını sürdüren önemli bir Hıristiyan mezhebi konumundadır.

76 Conybeare, *The Key of Truth*, 100-101; Arpee, 90.

77 Arpee, 90; Presbiteryanizmin yönetim biçimi hakkında bkz: Abdurrahman Küçük, G. Tümer, M. A. Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 2009, 423-224.